

УДК 159.964

DOI 10.32782/urj/2025-3-3-7

ПРОБЛЕМАТИКА ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ В ПСИХОАНАЛІЗІ: КЛІНІЧНА ІЛЮСТРАЦІЯ

Мар'яна Великодна, Ph.D. із психології, доцентка,
кафедра психології
Зігмунд Фройд Університету Україна
Київ, Україна
кафедра практичної психології
Криворізький державний педагогічний університет
м. Кривий Ріг, Україна
Дивізіон «Психоаналітична психологія і психотерапія»
Національна психологічна асоціація
м. Київ, Україна

Катерина Еделева, магістерка клінічної психології, консультантка психоаналітичної орієнтації,
Дивізіон «Психоаналітична психологія і психотерапія»
Національна психологічна асоціація
м. Київ, Україна

THE ISSUE OF ADOLESCENCE IN PSYCHOANALYSIS: CLINICAL ILLUSTRATION

Mariana Velykodna, Ph.D. in Psychology, Associate Professor,
Psychology Department
Ukraine Sigmund Freud University,
Practical Psychology Department
Kryvyi Rih State Pedagogical University
Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-6269-793X>
mariana.velykodna@usfu.edu.ua

Kateryna Edeliava, M.Sc. in Clinical Psychology, Psychoanalytic counsellor,
«Psychoanalytic Psychology and Psychotherapy» Division,
National Psychological Association of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

Вступ. Робота з підлітковою проблемати-
кою є складною у зв'язку з низкою чинників,
про що вже зазначалося нами раніше (Велико-
дна & Еделева, 2025). Пробудження потягів
під час пубертату, з якими колишні захисні
утворення вже не в силах впоратися, буквально
«затоплюють» підлітка інтенсивними пережи-

ваннями, що потребують екстреного винаходу
нових засобів подолання (Dolto, 2017; Freud,
1998; Freud, 2006; Lacan, б.р.; Lesourd, 2002;
Lesourd, 2006; Lesourd, 2012; Lesourd, 2013;
Marty, 2009; Ouvry, 2006; Zachrisson, 2006).
Виниклі труднощі в психічному функціону-
ванні – нарцисичний провал, перверсивна
і психотична динаміка (Eissler, 1958; Smaller,
2012) – спонукають підлітків частіше вдава-
тися до відігравання (Blos, 1979; Brady, 2018;

¹ Ця стаття була вперше опублікована російською мовою
у журналі Габітус в 2020 році.

Lesourd, 2006), в тому числі у вигляді переривання аналізу (Druzhnenko, 2012; Lacan, б.р.; Lesourd, 2013). Крах фалічної логіки в розрізненні статей, зустріч із жіночою сексуальністю як із кардинально інакшою, виявлення кастрованості обох статей (тобто, що повного задоволення не існує, як і нескінченної ерекції) створює труднощі в тому, щоб помістити себе, поки уявного, у сексуальні стосунки, в яких два об'єкти різної статі потребують один одного. Тому підліток часто намагається здійснити вибір «неможливого об'єкта»: алкоголю, наркотиків, відео, віртуальності, об'єкта «ніщо», як при анорексії, тощо (Blos, 1979; Dolto, 2017; Lacan, 1953; Lacan, 1953; Lacan, б.р.).

Спроби підлітка повернути до життя Первинний Едипів комплекс і своє дитяче місце в ньому (Wermann, 1999; Zachrisson, 2006) (у тому числі через збереження свого колишнього дитячого тіла (Lacan, 1953; Lacan, 1953; Lacan, б.р.; Великодна, 2013) можуть спокушати і психоаналітика стати «батьком», який дає Едипову обіцянку: «Ось виростеш – і зможеш повною мірою насолоджуватися, як дорослі».

Однак динаміка підлітковості вимагає відкриття неспроможності Едипової обіцянки і повалення вищості батьків, а потім інших їхніх заступників, щоб Едипальне Над-Я припинило своє існування і Соціальне, Культурне Над-Я змогло стати сконструйованим (Lacan, 1953; Lacan, 1953; Lacan, б.р.; Lesourd, 2002; Lesourd, 2006; Lesourd, 2012; Lesourd, 2013). Іншими словами, кастрація колись уявного фалічного батька дозволяє здійснити перехід від Уявного батька до батька Символічного – тобто до прийняття загального закону і порядку (Fonagy & Target, 1994; Freud, 1998; Freud, 2006; Lacan, б.р.; Васильєва, 2007).

Багато психоаналітиків вказують на важливість модифікації психоаналітичної техніки і на необхідність іноді буквально жонглювати різними техніками роботи у зв'язку з бурхливою динамікою змін у переживаннях підлітка від сесії до сесії (Atzil-Slonim, 2019; Eissler, 1958). Еротичний характер матриці перенесення-контрперенесення і зачіпання тілесності, чуттєвості в роботі з підлітками також може створювати складнощі в процесі психоаналізу (Brady, 2018).

Додаткові труднощі в клінічній роботі з підлітком можуть бути пов'язані з браком менталізації, зупинками в мисленні, нетерпимістю до фрустрації, самоушкоджувальною та суїцидальною поведінкою (Lesourd, 2013).

Однак ряд психоаналітиків підкреслює, що важлива не стільки техніка психоаналітичної роботи, як етика, якій вона служить (Lacan, 1938; Lacan, б.р.; Streek-Fischer, 1994), куди ми відносимо:

- опора на запит самого підлітка;
- його суб'єктивність у питанні страждання і бажання;
- повага до симптому як до цінної спроби вирішити конфлікт;
- супровід роботи горя з приводу втрат пубертату (минулого тіла, фалічної логіки, едіпального місця, образу батька тощо);
- дотримання позиції, що знання знаходиться на боці самого суб'єкта.

Мета статті – на прикладі короткого уривка з психоаналітичної роботи однієї з авторок цієї статті (К.І. Еделевої) з підлітком проілюструвати несвідомі питання і перетворення, характерні для цього віку, а також ті знахідки, які здатний винайти сам суб'єкт у відповідь на виклики підлітковості.

Метод. Клінічна робота проводилася методом психоаналізу в його тлумаченні французькою школою психоаналізу не як певного сетингу і формату роботи (як-от 5 разів на тиждень, з використанням кушетки), а як особливої дискурсивної практики та етичної позиції, яка дозволяє слухати і чути суб'єкта несвідомого (Lacan, 1938), з урахуванням особливостей підліткового віку (Dolto, 2017; Lacan, 1953; Lacan, 1953; Lacan, б.р.; Lacan, б.р.; Lesourd, 2002).

Це була робота з хлопчиком 11 років, назвемо його Д., який у зв'язку зі зниженим зором навчався в школі-інтернаті для слабозорих дітей. Він звернувся до психоаналітика в цій установі за власним бажанням в рамках соціального проєкту. Всього було проведено 16 сесій із встановленою частотою 1 раз на тиждень, 10 перших з яких ми хотіли б тут представити. Протягом усього періоду роботи проводилися також супервізійні обговорення цього випадку.

Клінічна ілюстрація. *Першу сесію* Д. розпочав зі слів «Мене тато кинув» і розплакався. Після кількох співчутливих і уточнюючих

запитань з'ясувалося, що батько і мати розлучилися, коли хлопчику був 1 рік, і з тих пір тато дійсно не підтримує спілкування з сином. Далі Д. продовжує, що мама часто каже йому: «Оскільки тато тебе покинув, я зроблю все для тебе і для того, щоб у тебе було щасливе майбутнє». Він багато розповідає, яка мама хороша, скільки для нього робить, піклується, і як він сам маму любить.

Тут ми зіткнулися з першим ключовим означником, трансльованим із родини, який потім багато разів дасть про себе знати в ході аналізу. Значення «кинув», що відсилає до батька і гарантує любов і турботу матері. Ймовірно, такий початок сесії говорить також про те, що тут він пропонує себе покинутим і «мамі-аналітику», щоб у неї виникло бажання з ним працювати. У той же час в цьому місці помітно дещо, що стане більш явним у ключі наступних сесій: стосунки матері і батька не представлені, мати в репрезентаціях суб'єкта не покинута батьком, а едипальна сцена спотворена.

Далі на цій же сесії вводиться інший важливий означник – «сміливий». Саме ним його гордо називали дорослі, коли Д. отримував травми, падаючи з велосипеда, падаючи у воду, падаючи на роллдромі. Д. з особливим задоволенням розповідає безліч історій про травми, які підтверджують його «сміливість». У тіні залишається передбачуваний зв'язок між тим, кого дуже болісно «кидають», і тим, хто сміливо падає, отримуючи потім компліменти за сміливість і мамину любов.

Розмова переходить до телепередач і кінофільмів, які йому подобаються. Це перелік, в якому щось весь час випробовується на міцність, а люди знаходяться на межі життя і смерті. Д. пропонує незліченну кількість розповідей про пошкодження дорогих предметів і при цьому озвучує їх вартість, уточнює, скільки грошей витратили, щоб зняти той чи інший випуск передачі. Він називає вартість автомобіля Тесла, інших дорогих машин, iPhone X, дорогої техніки – саме ці речі розбиті або пошкоджені в телепередачах. З цього ряду стає зрозумілим, на який зв'язок він намагається вказати: *те, що падає (кинуте, пошкоджене), є дуже цінним.*

Далі з теми пошкоджень він переходить до роздумів про те, як і від чого можна захиститися, теж у цифрах. Наприклад, 4 банки Кока-

коли потрібно, щоб захиститися від кулі повітряної рушниці, 6 айфонів – для захисту від АК 47. Цей останній поворот у темі, що завершує першу сесію, демонструє важливе перетворення в питанні покинутості: *щось окреме пошкоджується, але ти сам завдяки цьому захищений.* Тепер тотальне руйнування чогось цілого масштабується до поломки чогось невеликого, маловажливого в порівнянні з життям суб'єкта в цілому.

Ми бачимо, що Д. турбує тема того, як щось розбивається цілком або отримує непоправну тріщину, *кастрацію*, але суб'єкт здатний вижити, всупереч тому, що сталося, і вважаємо це дуже цінним відкриттям хлопчика. Крім цього, у введенні ідеї про рушниці та автомати може міститися також і *кастраційна тривога* хлопчика: хтось загрожує йому своїм фалосом і здатний каструвати. Але хто ж це, якщо батько Д. пішов так рано? Або ж це суто психічна операція із символізації відсутнього батька, здатна стати перешкодою між потягами хлопчика і його матер'ю?

Друга сесія почалася з того, що Д. приніс аналітиці цукерки, але та ввічливо відмовилася. Свою розповідь цього разу він почав з ідеї, що хотів би щось знайти і віддати назад власнику. Аналітиці спала на думку ідея, що мова йде про щось кинуте, що потрібно повернути тому, хто кинув (ніби себе батькові). З іншого боку, це може бути витлумачено і як те, що хлопчик хотів би повернути іншому те, що цьому іншому і повинно належати. Тоді мова про прийняття закону і підтримку Імені батька, але, як показують інші фантазії хлопчика, і про повалення цього Імені.

Далі хлопчик, ніби підтверджуючи неозвучену думку аналітика про зв'язок цієї теми з «киданням», поділився бажанням стрибнути з парашутом, коли йому буде 16 років, і зняти це на камеру. У зв'язку з цими та подальшими спостереженнями ми припустили, що так виявляє себе фантазм хлопчика – він той, кого кидають, і думки, фантазії про це його захоплюють. Тепер у своїх фантазіях він не дає себе кинути Іншому, він кидає себе сам. У той же час ця тема здається пов'язаною з *кастраційною тривогаю*, яка наростає в його пубертаті. Ця тривога, актуалізована з новою силою, шукає свої шляхи через зміщення на об'єкт

(каструється весь час хтось інший або щось інше) і через винахід захистів (парашут, перешкоди від куль і т.д.).

Раптом він починає переказувати якийсь фільм про дівчину з розрізаним ротом: вона зраджувала чоловікові, чоловік-самурай дізнався про це і почав її бити, порізав рот, а на обличчя надів маску. Привид дівчини прокинувся і питав у перехожих, чи вона красива. Часом Д. затоплює сесії подібними розповідями, які через кілька речень стають непослідовними і мало пов'язаними, проте видимим залишається задоволення від розповіді про щось моторошне і від пошкоджень іншого.

Можливо, у такий спосіб була здійснена спроба розповісти про свою витиснену агресію до матері, про яку він зазвичай говорить тільки ідеалізовано добре. Однак більш послідовним нам здається тлумачення цього моменту в ключі того, що хлопчик тут заговорив про *сексуальне, про жіноче тіло, про жіноче бажання* і про ту дику пристрасть, яку воно викликає у чоловіка. Пристрасть еротичну, але з ревнощами – аж до бажання завдавати їй каліцтва. До кого ж він може зараз ревнувати свою матір?

Потім він, фактично продовжуючи тему дикої пристрасті, говорить про своє бажання створити лазер, щоб щось підпалювати, і про те, що чорний колір погано пропалюється. Тепер Д. згадує про вибухи запальничок, а відразу після – про свій сон. Він відбувається в різних локаціях: «Я – хлопчик, а всі інші більші за мене в 100,

500 разів. Щось відбувається в баскетбольному залі, а моє тіло заніміло. Далі я не можу відкрити дверну ручку, не дотягаюсь. Прокинувся з онімілими руками і ногами. Таке сниться, коли перенервую».

Цим переходом у мовленні від теми пристрасті до сну він, ймовірно, говорить нам: «я хотів би знову бути маленьким і не відчувати всього того збудження в тілі, яке я відчуваю». Ця галюцинаторна регресія підкреслює, наскільки Д. занурений у свої потяги і як спалахує в ньому збудження, втомлюючи його самого і викликаючи ностальгію за минулим.

Далі Д. почав розповідати про конструктор Лего, який йому купила мама за 500 доларів. У відповідь на інтерес аналітикині з приводу

цього конструктора він замислився, а потім сказав: «А ще у мене є фобії: клоуни і темрява. Яюсь 5 або 6 разів за вечір було замикавання світла. Боюся, що позаду мене хтось іде і може мене *вимкнути*. Боюся бувати вдома сам... Коли я вдома сам, я дивлюся телевізор і покачуюся».

Ми можемо, спираючись на зміну тем протягом сесії, припустити тут цей внутрішній рух думок хлопчика: від теми порятунку від краху – до дуже збудливого жіночого, яке викликає дику пристрасть і ревнощі, від чого хлопчикові стає страшно і тоді він бажає, щоб його «вимкнули» або його тіло стало нерухомим. Адже знерухомленість – це те, що є ефектом символічної заборони на інцест. Керуючись ідеєю завершити сесію якоюсь підтримувальною реакцією, аналітикиня каже: «Напевно, Вам тривожно бути вдома самому, і Ви себе так заспокоюєте». Д. відповідає: «Так. Мені здається, що під маминим ліжком щось є і воно мене схопить».

Ми хотіли б підкреслити в цьому місці важливий факт, що психоаналітикиня весь цей час утримується від озвучування своїх теоретизувань та інтерпретацій, а тільки підтримує хід думки самого аналізанта своєю зацікавленістю.

Водночас помітно, як на перший погляд «випадкові» зміни тем Д. за своїм змістом підтверджують аналітичні припущення.

На *третьій сесії* хлопчик докладно розповідав про комп'ютерну гру зі стріляниною та вартість покупок у ній (15 тис. за ножі, 60–70 тис. за рукавички). Далі Д. перейшов до розповіді про випадок, коли у нього завис телефон через вірусне відео. Це створило враження, що його хвилює питання, як знайти фалос, і розчарування від невдач його пошуків. Аналітикиня зазначила: «Я помітила, що Вам важливо вказувати вартість предметів. І що Вам подобається дивитися, як руйнуються дорогі речі. Цікаво, чому так? Як Ви ставитеся до грошей?». Він відповів: «Коли у чоловіка є гроші – це не робить його крутим. Він не має права вказувати іншим. Гроші не роблять особливим. Якщо у чоловіка немає грошей, не треба говорити, що він невдаха. Ніхто не має права вказувати іншим. Чим чоловік старший, тим його треба поважати... А ще мамі не

подобасться нудотний запах. Мама не любить, якщо чоловік сильно надушився». Останній перехід до уподобань мами після «А ще» показує, що і перша частина відповіді про гроші та чоловіків також описує погляд матері, на думку Д. Можна припустити, що мама в його очах ніби знецінює гроші чоловіків або чоловіків з грошима.

Чи не в цьому суть цього уявного захисту цього хлопчика, коли він ідентифікує себе з дуже цінними предметами, які падають, пошкоджуються, але захищають?

Бути кимось дорогим – означає забрати себе з місця чоловіка, якого бажає мати, що може відповідати спробі хлопчика реалізувати едипальну заборону. Однак кількість «не» змушує задуматися і про інший сенс сказаного. Те, що дороге і коштовне, – і є атрибутом чоловічого фалоса. Тоді розбиті дорогі речі – це і є тема кастрації, яку ми простежуємо весь цей час. Але це ще не кастрація батьківського місця, Імені Батька, на підставі якої зможуть зійти на п'єдестал Імена Батька, і це ще не кастрація жіночого як зустріч з іншою статтю, а кастрація в дитячому сенсі, кастрація самого суб'єкта в логіці первинного Едипа: я позбавлений того, що здатне задовольнити матір, але це є в інших чоловіків.

Далі розповідь Д. підтверджує цю гіпотезу. Він переходить до теми проведених вихідних і згадує ніби ненароком, що у мами є чоловік на ім'я Р. У цьому місці аналітикиня підкреслила, що Д. раніше про цього чоловіка не розповідав. За словами хлопчика, цей чоловік живе в селі, а хлопчик з мамою приїжджає до нього на вихідних. Далі він називає конкретне місто, яке очевидно не є селом, видаючи тим самим своє презирливе ставлення до цього місця. Р. – будівельник і вони з мамою Д. збираються незабаром одружитися. Аналітикині раптом спало на думку запитати про те, де ж вони будуть жити. Д. відповів, що, напевно, в Києві, і продовжив з особливою наполегливістю, що як би не склалося, він залишиться в цій школі, тому що інші йому не подобаються. Аналітикиня перепитала: «Ви турбуєтеся, що доведеться змінити школу?». Хлопчик тільки кивнув у відповідь. Ймовірно, мова про бажання, щоб все або хоча б щось залишалось таким, як раніше.

Потім він відразу почав розповідати про гру в перегони, в чітких деталях, наприклад, згадуючи, що максимальна швидкість розгону автомобіля в ній 360 км/год. Далі говорить про якесь складне психологічне і фізичне випробування. Одна людина побажала, щоб її закопали в труні, і вона витримала в ній 7 днів, а інша померла через день. Аналітикиня запитала: «Як Ви думаєте, навіщо вони це роблять?». Хлопчик відповів: «Не знаю». Здавалося, що цими прикладами він намагається сказати, які надзвичайно сильні переживання він відчуває щодо теми мами і Р., а також щодо майбутнього, яке може чекати на нього після їхнього одруження. Чи не тому він так інтенсивно зараз бажає бути цінним, сміливим, кинутим, щоб гарантувати собі люблячу матір, яка обіцяла йому хороше майбутнє в нагороду за цю його уявну ідентифікацію? Чи не тому він наводить так багато прикладів своєї ревності і намагається в повторенні зробити кастрацію-уціління себе у зв'язку з відкритою йому правдою, що мати бажає чоловіка, а значить мати володіє жіночим тілом і бажає – тобто має нестачу, кастрована?

Аналітикиня запитала хлопчика про його ставлення до чоловіка мами – Р. Він відповів: «Добре до нього ставлюся» і відразу ж продовжив: «А ще, якщо написати о 3:40 мертвій людині на її сторінку в соцмережі, то вона відповість. І її відповідь буде з 522 літер. Я не вірю, що саме стільки букв. Я зазвичай пишу повідомлення близько 240 букв». Аналітикиня здивувалася: «О! І Вам не було б страшно листуватися з мертвою людиною?». Він сказав: «Мене цим не налякати. А ще я читав «синій кит» і не розумію, навіщо вбивати дітей спеціально». У відповідь на уточнюючі питання аналітикині Д. докладно розповів, що в «синьому киті» (це група в мережі і одночасно певна небезпечна «гра») підштовхують дітей до самогубства. Те, з якою силою афекту супроводжувалася ця розповідь, змушувало задуматися про тривогу хлопчика, нібито повинен вижити тільки один. Наближення заміжжя мами, що суперечить формулі, заданій означниками з теми батьківства («ти покинутий батьком, а тому дуже цінний і одноосібно любимий мамою»), тим самим актуалізує не тільки питання про статус Д., але і питання

існування в цілому. Ми чуємо, якою, здавалося б, катастрофою для нього видається ця історія, немов би це питання життя і смерті: побажання смерті маминому чоловікові і страх, що цей чоловік побажає смерті йому самому.

Четверта сесія відбулася після пропуску в два тижні (дві сесії) з причини психоаналітикині. Про одну сесію Д. був попереджений заздалегідь, а на другу аналітикиня запізнилася, тому хлопчик пішов. Через таку перерву було важливо прояснити його почуття з приводу того, що сталося. Він сказав: «Кожна людина має право запізнитися». Аналітикиня відповіла: «Так. Але також Ви мали право розлютитися. Адже Ви прийшли, а я – ні». Д. відповів, ніби не про цей епізод, а в цілому: «Я не злюся». Його перепитали: «Ніколи?». На що він уточнив: «Буває, але дуже рідко. Якщо друзі жартома приколюються з мене, то я не злюся. А якщо серйозно, то можу і образитися, але через тиждень-два забуваю. У нас з мамою, коли я не слухаюся, мама може накричати, але через годину ми миримося».

Іншими словами, він частково погоджувався, що відчував злість, але тепер запевняє, що вона вже минула, оскільки він легко пробачає. Аналітикиня продовжила міркувати вголос, натякаючи на тему батька: «Я турбувалася про це, адже це могло виглядати так, нібито і я Вас покинула». Хлопчик відповів: «2 тижні – я не ображаюся, минув місяць – я злюся, 6 місяців – я злюся. 2 тижні – маленький термін. Цілий рік – і я не прощаю». Аналітикиня, прийнявши рішення посилити паралель з батьком, запитала: «Ви не пробачили б свого батька?». Він сказав: «Я уявляю, який він зараз. Я бачив його тільки на фото. Потім ми це фото переклали кудись і забули, де воно. Мама казала, що якимось бачила його в метро». На запитання аналітикині про те, як хлопчик відреагував на цю новину, Д. сказав, що хотів би дізнатися, чи пам'ятає той його маму і чи знає самого хлопчика.

Ця відповідь дивувала своєю наївністю: адже яким чином батько, який прожив рік зі своїм сином, міг би забути його і його матір? На уточнювальне запитання хлопчикові про те, що б він таким чином хотів отримати, той відповів: «Якщо впізнає – побачить таким, як я є зараз. Це буде означати, що він не забув про

мене зовсім». Ця частина сесії пізніше, після перечитування записів, нашоветує на думку про те, що поки хлопчик знову і знову у своїй уяві кидає себе і травмується, зв'язок з батьком весь час підтримується, батько у нього завдяки цьому означнику є. І тим самим утверджується його місце в едипальній ситуації, його статус суб'єкта і знаходиться захист перед новим чоловіком мами.

Аналітикиня, використовуючи лінію перенесення, запитала: «Якби я поїхала на 6 місяців, Ви б мене не пробачили?». Хлопчик сказав: «Якби Ви повернулися, я б міг пробачити». Аналітикиня повторила: «Можна пробачити того, хто повертається». Д. відповів, явно продовжуючи лінію про батька: «Якби він не впізнав маму, я б його не пробачив. Вони прожили 4 роки. 26.02 одружилися, ні, 24.02, здається». Аналітикиня знову зазначила: «Ви завжди дуже уважні до чисел». Хлопчик сказав: «Мені не подобається число десяткового дробу – 0,9». У відповідь на її здивування та інтерес він пояснив: «9 і 0 не подобаються. 0 нагадує овал і голову, голову без тіла. 9, якщо перевернути, – 666 – число диявола». Він знову вводить тему кастрації тіла, реальної відсутності органу, яка лякає його настільки, що він бачить їх навіть в арабських цифрах.

Далі Д. розповідає, як він стрибав з дамби в річку. Це було 3 рази з жилетом, і він відчував себе в безпеці. А потім він стрибнув без жилета і отримав ще більше адреналіну. Він розповідає, що подивився фільм жахів «Пила 8». Говорить про людину з фільму, яка знає все наперед і влаштовує поганим людям випробування. Д. із захватом описує ці випробування (дуже багато і з подробицями, як хто відрізав собі ногу, як тріскалася голова), розповідає швидко і без зупинки, через що іноді послідовність повністю втрачається. Видно, що він збуджений розповіддю. Потім каже: «Все!» і видихає. Ця розповідь, що йде за описом лякаючого числа, вказує, скільки насолоди зосереджено в цьому уявленні: про когось диявольськи жорстокого і про когось, кого позбавляють голови або інших кінцівок.

Вирішивши скористатися метафорою цього фільму, аналітикиня запитала хлопчика про його думку: «Чим ці люди все це заслужили?». Він почав пояснювати: «Ну, напри-

клад, людина щось зробила, а відсиділа тільки 6 місяців за вбивство. І суддю карають за те, що він відпустив цю людину. Не потрібно обманювати, а треба робити все чесно». Далі хлопчик знову розповідає про фільм. Уточнює, що на його зйомки виділили 1200000 доларів. Аналітикиня запитала його:

– А Ви знаєте когось, хто вчинив погано, але unikнув покарання?

– Ні.

– Ми сьогодні говорили про мене і про Вашого батька.

– Батько не заслужив покарання – він побоювся, що стане батьком вперше. Ось коли мені буде 27, у мене буде дівчина, і вона мені скаже, що вагітна, я теж буду боятися. А потім зрозумію, що це моя кров.

Далі він почав говорити про дитину в жіночому роді: «вона». Говорив, що «вона» виросте і, можливо, стане дуже успішною. Аналітикиня резюмувала:

– Ви б не покинули свою дитину.

– Ну, він злякався батьківства, побоювся відповідальності. Він не з'являється, бо думає, що я на нього ображений і буду висловлювати йому свою образу. А я б у нього запитав, чому він маму покинув разом зі мною. Якщо скаже правду, чому він покинув, я зможу пробачити.

Це перший момент в ході аналізу, коли Д. почав говорити про відхід батька як про щось, що стосується в першу чергу матері. У ключі динаміки роботи можна говорити про певну відмову від підтримки ідентифікації з означником «мене покинув тато». Поступово цей суб'єкт вибудовує для себе нову картину стосунків. На зміну *матері-без-нестачі*, яка дасть йому все (а значить – у неї є все, вона фалічна) в обмін на його покинутість як ідентичність, як фантазм суб'єкта, приходять *мати-з-нестачею*, фалос якої – у чоловіка. Це працює відновлення батьківського зв'язку як чоловіка і жінки відносно до їхньої дитини. Але також ми бачимо в цьому епізоді тему того, що батько теж кастрований – це наляканий батько. І хлопчик цю кастрованість, не фалічність батька приймає.

П'ята сесія відбувається перед початком великої перерви на літні канікули. Хлопчик розпочав сесію з розповідей про YouTube, згадуючи велику кількість переглядів і високу

вартість кліпів. Він знову називає точні цифри переглядів і коментує, що ці люди досягли успіху. Його фалос – це великі цифри: вартості, суми, кількості переглядів. Далі він розповідає, як проведе літо: місяць у бабусі, місяць у дитячому таборі, місяць у чоловіка мами «в селі» (ми вже згадували, що мова йде про інше місто). І тут же Д. починає розмову про програмування і про те, що чим більш розвинена електроніка, тим легше її зламати хакерам: «Є такий хакер анонімус, він уже зламав НАТО, ФБР, Дональда Трампа». На запитання аналітикині про те, чи хотів би він сам зламувати когось, як хакер, він відповів, що це занадто ризиковано. По суті, він ділиться тут своєю фантазією про те, як було б чудово, якби хтось маленький міг би каструвати великого. Але відмовляється від цієї ідеї, побоюючись покарання. Його едипальність розгортається тут досить явно, допомагаючи впоратися з потягами. Йому потрібна ця ідея як опора, як едипова обіцянка, і він далі розмірковує, як він міг би домогтися того, щоб стати програмістом, але без моральних мук хакерства: «Я стану тим, хто здатний каструвати інших, але утримаюся від реалізації».

Аналітикиня поставила йому питання про його ставлення до маминого нареченого.

– Він смішний: коли злиться – очі відкриваються.

– Вам смішно замість того, щоб злякатися?

– Так. А. (друг хлопчика) каже, що у мене роздвоєння особистості: буває, мене якась страшилка смішить, а іноді страшно.

– Можливо, Ви ревнуєте... (аналітикиня не встигає закінчити фразу).

– Ні. Мама знайшла своє щастя, і я радий.

У цьому клінічному кадрі ми бачимо, як, залишивши ідеї про кастрацію маленького великим, Д. звертається до знецінення цього великого – як до нарцисичного захисту від свого бажання конкурувати через ревності. Далі він трохи розповів про фільми, які вийдуть в прокат влітку. Аналітикиня запитала його, що він думає з приводу перерви в аналізі, і Д. сказав, що йому буде багато про що розповісти.

Напередодні *шостої сесії* після канікул аналітикині зателефонував співробітник школи і повідомив, що Д. буде приходити на сеанси пізніше, оскільки у нього тепер більше на один урок, і що по буднях він тепер ночує

в цій школі-інтернаті. Коли сам Д. нарешті приходять, то відразу запитує, чи можна йому припинити аналіз. Йому запропоновано це обговорити, але у всіх спробах розмови він мовчить. Після мовчання в 20 хвилин аналітикиня сказала, що, можливо, Д. відчуває себе покинутим в нових життєвих умовах і захотів кинути аналіз. Він лише похитав головою. Аналітикиня промовила: «Ви часто говорите про цінні речі, які кидають, і якщо аналіз був цінним – то варто подумати, що це може означати», і запропонувала йому додаткову зустріч для того, щоб ідея припинити роботу була більш зваженою. Д. погодився.

Сьома сесія почалася незвично: Д. привела його вчителька і сказала йому уже в кабінеті: «Я тобі казала, що про це ніхто нічого не дізнається. Заспокойся, сідай». Це звучало так, ніби Д. хоче приховати відвідування психоаналітика від когось або хотів би приховати щось від самого психоаналітика. Аналітикиня сказала йому, що, мабуть, є щось, що він хотів би залишити в таємниці. Він погодився. Аналітикиня повідомила йому про право Д. ділитися тільки тим, чим він хоче ділитися. Він спочатку мовчить, але потім зізнається, що у нього розлад шлунка.

Далі Д. детально розповідав про те, що він хоче собі вейп (електронний пристрій для куріння). Він називає конкретну вартість і пояснює, що вейп йому потрібен для трюків, проте мама йому не дозволяє цю покупку, тому що вона не впевнена, що це нешкідливо. Він продовжує говорити про дорогі речі, а потім – про свою вчительку, яка просить приносити їй свої малюнки. На цьому сесія закінчується, і він не згадує про своє бажання перервати роботу. Ми домовляємося про наступну зустріч.

Тут виявляється важлива зміна в Д.: тепер він вже не бажає бути фалічним через атрибуту чогось дорогого, цінного; він хоче бути саме кимось фалічним чоловічим, з атрибутами чоловічого, які він звряє і з тим, чого хочуть жінки (включаючи жінку-аналітикиню, яка показала, що хоче з ним працювати). Так ми виявляємо ключове питання суб'єкта: чого від мене хоче Інший?

Восьму сесію Д. починав із зізнання:

– Я придумав заробіток. Роздавати листівки з 14 років. На жаль, працювати можна тільки з 14 років.

– Ви хотіли б вже працювати?
– Мама хоче квартиру, а якщо відкладати, то за 15 років можна накопичити.

– Чому Ви думаєте про квартиру для мами? Хіба вона не збирається жити з Р.?

– Тому що я хотів би купити для неї квартиру.

– Щоб жити там удвох?

Д. не відповів. Спочатку він трохи промовчав і почав розповідати, працюючи в якій сфері йому вдалося б заробити на квартиру. Він говорив про те, що міг би працювати інженером або айтівцем. Міркував, що вони добре заробляють. Потім сказав, що ще добре заробляють ютубери. І наводив приклади блогерів, озвучуючи суми заробітку у того чи іншого: у одного 23 мільйони підписників, і він заробляє 45 мільйонів доларів.

Аналітикиня поставила йому питання:

– Тобто Ви хотіли б заробити стільки грошей, щоб мама не потребувала грошей іншого чоловіка і жила з Вами у Вашій квартирі?

Він відповідає «Так» і надовго замовкає. Аналітикиня каже з сумом:

– Ах, якби ж син міг дати матері те, що її чоловік...

Д. починає розповідь про велику повітряну кулю, у якої була дуже дорога камера, яку запустили в Польщі. Його відповідь можна зрозуміти як визнання, що він здогадується про роль чоловічої потенції в тому, чого хоче жінка, і ця потенція представлена для нього в Уявленому як підйом чогось масивного вгору, а в Символічному – як вартість. У той же час тут видно, як він поки не готовий відмовитися від інцестного об'єкта своєї любові на користь інших об'єктів.

На *дев'яту сесію* він заходить з мобільним телефоном, який відразу ж передає аналітикині. На зв'язку була мати Д. і просила поговорити з ним про шкоду куріння. Він сказав, що почав курити, і відразу додав, що курить дуже дорогі сигарети, назвав їхню марку.

– Можливо, Ви почали курити, щоб відчути себе дорослим чоловіком, який витрачає гроші на дорогі речі?

– Так. Але вейп коштує ще дорожче, і це не шкідливо.

Потім він розповідає, що з ним ще курить його друг, старший на 2 роки, і що цей друг курить марихуану. А прості сигарети курить

Р. Хлопчик також розповів про відео про стан легенів у курців і про те, як шкідливо курити. Говорив про друзів-курців, про шкоду куріння марихуани, зазначивши, що він проти цього. Далі ми говорили про те, що ще могло б дозволити йому почуватися крутим, але підходило б йому за віком. Д. відповів, що хотів би ходити на спорт або на гурток з айті, розповідав про гурток, де вчать робити роботів. Тепер він шукає нових Інших серед старших і порівнює себе з ними, розмірковує про те, що добре, а що – погано, не спираючись на готові думки мами чи друзів, а шукає відповіді сам, критично оцінюючи факти реальності. Але ми ще бачимо сліди суперництва з чоловіком мами за те, хто курить дорожчі сигарети.

На *десятій сесії* він каже на самому початку:

– Я на канікулах був у бабусі і кинув палити.

На зацікавленість аналітикині цією подією він далі продовжив:

– Бачив історію, коли хлопчина попросив у чоловіка сигарету, а у нього було півпачки, але він віддав йому всі, сказавши, що кидає, бо це не економно.

– Ви подумали, що це і справді не економно?

– Тепер я буду збирати гроші.

– На щось конкретне?

– На павербанк, щоб заряджати телефон. Або на колонку, щоб слухати музику. І на запальничку зірро, щоб робити трюки.

Далі він розповідав про ці трюки і про майбутню поїздку з класом на фабрику Кока-коли і що потрібно здати 150 грн на автобус. Це сесія, де Д., наслідуючи приклад чоловіка з оповідання, тобто використовуючи його для часткової ідентифікації, відмовляється від необхідності володіти тим, що є надцінним, дорогим, пов'язаним з обчисленнями в тисячі і мільйони. Він зміг відкинути ці зайві «нулі», тобто органи тіла, як ми вже зазначали раніше, і, витримуючи цю кастрацію, вже не мріє про щось ідеалізоване, грандіозне, а формує для себе реалістичні цілі і бажання. Тепер у його промові він – просто школяр, який буде плани з іншими хлопцями і хоче оволодіти цілком конструктивними речами.

Саме так, в термінах Лакана, відбувається заміна уявного фалоса на фалос символічний. Раніше Д. вважав, що фалос – це гроші, але

потім виявив, що мати покохала небагатого чоловіка. Потім він намагався провести ідентифікацію з цим чоловіком, почавши курити сигарети, але при цьому більш дорогі. Примітно, що йому було важливо дати зрозуміти матері, що він курить. І лише згодом він приймає, що мати бажає в тому чоловікові щось інше. Тоді він демонтує це уявне уявлення про фалос і створює безліч інших, нових бажань, пов'язаних з тим, чого він хоче для себе.

Висновки. У розглянутому нами клінічному випадку в короткі строки показані та інтенсивність і та динаміка переживань і перетворень, які характерні для підліткового віку в цілому і для приватної суб'єктивної історії. Ми бачимо, як, вступаючи в пубертат, Д. переживає цілу низку подій: відчуває кастраційну тривогу і формує захисні фантазії від неї; заперечує, але потім виявляє з ревностями жіночу нестачу і бажання; відчуває натиск власних потягів і тугу за поверненням у дитячий час; переживає едипальну небезпеку перед каструвальним суперником – чоловіком матері; відновлює картину того, що таке батьківство і батьківська пара стосовно їхньої дитини; винаходить власне уявлення про Фалос як про великі числа; фантазує про те, як маленький міг би каструвати великого, але зупиняє себе, спираючись на закон; знецінює того, хто володіє уявним фалосом, встановлюючи значення фалоса символічного, що відображає повалення Імені батька заради безлічі Імен батька; задається питанням, чого хоче жінка, і намагається запропонувати їй свої відповіді; підтримує едипові надії на те, що знайде фалос у майбутньому і зможе задовольнити матір; ідентифікуючись з іншим чоловіком, приймає свою кастрацію у власному уявному уявленні про фалос; створює безліч інших, часткових бажань, які означають фалос, і є цілком доступними для реалізації.

Примітно, що підліток для винайдення цих відповідей і внутрішньої роботи над питаннями підлітковості використовує багато «лякаючих» тем: пошкодження, зломи, садизм і розчленування, смерть, куріння і наркотики. Однак саме ці теми якнайкраще дозволяють символізувати жах тілесності і відчай власної і батьківської кастрованості в цей період. Звернення до цих тем дозволяє менталізувати, осмис-

лювати, уявляти те, що спочатку немислимо, надтілесно. Психоаналітик, виходячи з етики підтримки винаходів самого суб'єкта, не пропонує інших знахідок, а навпаки – підтримує суб'єкта в зверненні до себе з питанням про те, яке бажання і який інтерес його турбує.

Список літератури:

- Atzil-Slonim, D. (2019). Psychodynamic psychotherapy for adolescents. *Contemporary Psychodynamic Psychotherapy*. Academic Press. Pp. 253–266.
- Blos, P. (1979). *The Adolescent Passage*. New York.
- Brady, M. (2018). Braving the erotic field in the treatment of adolescents. *Journal of Child Psychotherapy*, 44(1), 108–123.
- Druzhinenko, D. (2012). *Le Père “impuissant” et l’objet a “impossible”: impasses adolescentes dans le lien social actuel*. Dissertation.
- Eissler, K.R. (1958). Notes on Problems of Technique in the Psychoanalytic Treatment of Adolescents. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 13(1), 223–254.
- Fonagy, P. & Target, M. (1994). The efficacy of psychoanalysis for children with disruptive disorders. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 33(1), 45–55.
- Gulina, M.A. (2018). Hypostases and Transformations of the Concept of the Father in Psychoanalysis. *Counseling Psychology and Psychotherapy*, 26(1), 129–145.
- Hartmann, D. (1969). A Study of Drug-Taking Adolescents. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 24 (1), 384–398.
- Lacan, J. (1953). *Le mythe individuel du névrosé: poésie et vérité dans la névrosé*. Ornicar.
- Lacan, J. (1953). *Le symbolique, l’imaginaire et le réel*.
- Lacan, J. (1938). *Les complexes familiaux en pathologie*. Éditions des Grandes-Têtes-Molles de notre époque.
- Lacan, J. (2013). *The ethics of psychoanalysis 1959–1960. The seminar of Jacques Lacan*. Routledge.
- Lesourd, S. (2002). *Adolescences... Rencontre du féminin*. Érès.
- Lesourd, S. (2012). Comment taire le sujet? Érès.
- Lesourd, S. (2013). *La construction adolescente*. Érès.
- Lesourd, S. (2006). La construction différentielle du sujet. *Comment taire le sujet? Des discours aux parlottes libérales, sous la direction de Lesourd Serge*. Toulouse, ERES, “Humus – subjectivité et lien social”.
- Marty, F. (2009). Le dévoilement du génital. Le génital et la puberté dans l’œuvre de S. Freud. *Actualités psychopathologiques de l’adolescence*, De Boeck Supérieur “Oxalis”.
- Ouvry, O. (2006). *Des théories sexuelles infantiles à la sexualité adulte. De l’infantile au juvénile*, ERES “Le Bachelier”. 2006: 49–64.
- Rice, T., Derish, N. & Hoffman, L. (2018). Child and Adolescent Psychoanalysis as Contemporary Psychotherapy: Insights From a Semistructured Interview of Practitioners. *American journal of psychotherapy*, 71(2), 65–69.
- Smaller, M.D. (2012). Psychoanalysis and the forward edge hit the streets: The Analytic Service to Adolescents Program (ASAP). *Psychoanalytic Inquiry*, 32(2), 136–146.
- Streek-Fischer, A. (1994). Entwicklungslinien der Adoleszenz. Narzissmus und Uebergangsphaenomene. *Psyche*, 9, 509–528.
- Vinocur Fischbein, S. (2010). Psychoanalysis and virtual reality. *The International Journal of Psychoanalysis*, 91 (4), 985–988. <http://doi.org/10.1111/j.1745-8315.2010.00300.x>.
- Zachrisson, A. (2006). Analytic work with adolescents. *The Scandinavian Psychoanalytic Review*, 29 (2), 106–114. <http://doi.org/10.1080/01062301.2006.10592789>.
- Великодна, М.С. (2013) Психодіагностика ставлення підлітків до ризикованої поведінки: модифікація колірною тесту ставлень. *Науковий вісник Херсон – ського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. Вип. 1, Т. 2. С. 17–22.
- Великодна, М.С. (2019). Теоретичні погляди на особистісну зрілість у психоаналітичних теоріях. *Особистісна зрілість як проблема сучасної психо – логії : колективна монографія*. Кривий Ріг : КДПУ. С. 52–58.
- Великодная, М.С. (2013). Тело как залог Другому. XIX Семинар Фрейдова поля в Украине «Ребёнок-объект, ребёнок-субъект» (20–21 апреля 2013, Симферополь, АР Крым). С. 87–94.
- Великодна, М.С. & Еделева К. (2025). Проблематика підліткового віку в психоаналізі: теорія, техніка та етика практичної роботи. *Український психоаналітичний журнал*. Том 3, Вип. 2.
- Моргенштерн, С. (2015). *Дитячий психоаналіз: Структура особистості. Характерологія. Клінічна практика*. МІГП, Київ.
- Фройд, З. (2025). *Психологія сексуальності*. Фоліо, Харків.
- Фройд, З. (2008). Три нариси з теорії сексуальності. *Психологія і суспільство*, 4: 45–91.

Анотація. Мета статті – клінічно проілюструвати несвідомі питання і перетворення, характерні для підлітковості, а також ті знахідки, які здатний винайти сам суб'єкт у відповідь на виклики підлітковості у процесі психоаналізу. Метод. Клінічна робота з хлопчиком-підлітком 11 років методом психоаналізу в його тлумаченні французькою школою психоаналізу не як певного сетингу й формату роботи (5 разів на тиждень, з використанням кушетки), а як особливої дискурсивної практики та етичної позиції, що дає змогу слухати й чути суб'єкта несвідомого, з урахуванням особливостей підлітковості. Робота проходила під систематичною супервізією. Результати. У статті надано докладний аналіз десяти сесій із підлітком, який ілюструє несвідомі процеси, знахідки та перетворення в ключових питаннях суб'єкта: про різницю статей і поколінь, про кастрацію та уціління, про місце дитини стосовно батьківської пари, про пошук Імені батька і про його повалення. Базуючись на класичних і сучасних концепціях психоаналітичної теорії і практиці роботи з підлітками, автори ілюструють сформульовану раніше етичну позицію психоаналітика в період підлітковості. Висновки. У коментарях до випадку відзначено, як підліток винаходить свої суб'єктивні відповіді на питання пубертату, звертаючись до «страшних» тем: пошкоджень, знуцань, садизму, залежної поведінки і смерті. Однак автори обґрунтовують ідею, що ці теми якнайкраще дають змогу підлітку символізувати жах тілесності та відчай власної й батьківської кастрації в цей період. Звернення до цих тем дає змогу менталізувати, осмислювати, представляти те, що спочатку немислимо, надтілесно. Психоаналітик, виходячи з етики підтримки винаходів самого суб'єкта, не пропонує інші знахідки, а навпаки, підтримує суб'єкта в зверненні до себе з питанням про те, яке бажання та який інтерес його турбує.

Ключові слова: кастраційний комплекс, психоаналіз, психоаналітична терапія, пубертат, підлітковий вік, Едіпів комплекс, етика психоаналізу.

Abstract. The purpose of this paper is to clinically illustrate the unconscious issues and transformations characteristic of adolescence, as well as the discoveries that the subject himself is capable of making in response to the challenges of adolescence in the process of psychoanalysis. Method. Clinical work with an 11-year-old adolescent boy using psychoanalysis as interpreted by the French school of psychoanalysis, not as a specific setting and format of work (5 times a week, using a couch), but as a special discursive practice and ethical position that allows one to listen to and hear the subject of the unconscious, taking into account the peculiarities of adolescence. The work was carried out under systematic supervision. Results. The article provides a detailed analysis of ten sessions with an adolescent, illustrating unconscious processes, findings, and transformations in key issues for the subject: the difference between genders and generations, castration and healing, the child's place in relation to the parental couple, the search for the Name of the Father, and his overthrow. Based on classical and contemporary concepts of psychoanalytic theory and practice in working with adolescents, the authors illustrate the previously formulated ethical position of the psychoanalyst during adolescence. Conclusions. The comments on the case note how the adolescent invents his own subjective answers to the questions of puberty, turning to "scary" topics: injury, bullying, sadism, addictive behavior, and death. However, the authors justify the idea that these topics best enable the adolescent to symbolize the horror of physicality and the despair of his own and his parents' castration during this period. Addressing these topics allows them to mentalize, comprehend, and represent what is initially unthinkable and beyond the physical. Based on the ethics of supporting the subject's own inventions, the psychoanalyst does not offer other findings but, on the contrary, supports the subject in turning to themselves with the question of what desire and what interest concerns them.

Keywords: castration complex, psychoanalysis, psychoanalytic therapy, puberty, adolescence, Oedipus complex, ethics of psychoanalysis.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)